

LIBRIS

Sam

Harris

We know
books

Cum poate determina știința valorile umane

Peisajul moral

Traducere din limba engleză
de Radu Timnea

PARALELA 45

Cuprins

<i>Introducere. Peisajul moral</i>	7
Capitolul unu. Adevărul moral	29
Capitolul doi. Binele și răul	53
Capitolul trei. Credința	103
Capitolul patru. Religia	131
Capitolul cinci. Viitorul fericirii	159
<i>Postfață</i>	173
<i>Mulțumiri</i>	187
<i>Note</i>	189
<i>Bibliografie</i>	239

Adevărul moral

Mulți consideră că ceva din ultimele câteva secole de progres intelectual ne împiedică să vorbim din punctul de vedere al „adevărului moral” și, în consecință, să emitem judecăți morale interculturale sau chiar orice fel de judecată morală. Discutând acest subiect pe mai multe forumuri publice, am auzit de la mii de bărbați și femei cu educație superioară că moralitatea este un mit, că afirmațiile referitoare la valorile umane nu au la bază adevărul (și sunt, în consecință, absurde) și că concepte de genul bunăstare și nefericire sunt atât de prost definite, sau atât de sensibile la fantezia personală și influența culturală, încât este imposibil să știi ceva despre ele.¹

O mare parte dintre aceste persoane susțin faptul că o bază științifică pentru moralitate nu ar servi oricum la nimic. Ei consideră că putem lupta împotriva răului uman, deși știm că noțiunile noastre referitoare la „bine” și „rău” sunt total nefondate. Este amuzant când exact aceleași persoane ezită apoi să condamne anumite exemple specifice de comportament evident abominabil. Cred că nimeni nu s-a bucurat cu adevărat de bogăție spirituală înainte să vadă un savant recunoscut apărând legitimitatea „contextuală” a folosirii vălului de către femeile musulmane sau a mutilării genitale a femeilor, la numai treizeci de secunde după ce declarase că relativismul moral nu ajută cu nimic la diminuarea hotărârii cuiva de a face din lume un loc mai bun.²

În consecință, este evident că, înainte să putem face vreun progres spre o știință a moralității, va trebui să defrișăm niște tufișuri filozofice. Asta încerc să fac în acest capitol, în cadrul a ceea ce îmi imaginez că reprezintă limitele de toleranță ale majorității cititorilor, pentru astfel de proiecte. Cei care termină acest capitol cu îndoielile intacte, sunt încurajați să consulte notele de final.

În primul rând, vreau să fiu foarte clar în ceea ce privește teza mea generală: nu sugerez că știința ar putea să ne explice, din punct de vedere evolutiv sau neuro-biologic, ceea ce fac oamenii în numele „moralității”. Nici măcar nu afirm că știința ne poate ajuta să obținem ceea ce vrem de la viață. Acestea ar fi niște afirmații de-a dreptul banale – cu excepția cazului în care cineva se îndoiește în privința adevărului evoluției, a dependenței minții de creier sau de utilitatea generală a științei. Nu vreau decât să afirm că, în principiu, știința ne poate ajuta să înțelegem ce *ar trebui* să facem și ce *ar trebui*

să ne dorim și, în consecință, ce ar trebui să facă și ce ar trebui să își dorească *alții* pentru a trăi cât mai bine posibil. Eu susțin că există răspunsuri corecte și răspunsuri greșite la întrebările legate de morală, la fel cum există răspunsuri corecte și răspunsuri greșite la întrebări legate de fizică, și că astfel de răspunsuri ar putea să cadă, într-o zi, în zona de acces a științelor tot mai mature ale minții.

Odată ce vom vedea că preocuparea față de bunăstare (definită cât mai adânc și mai cuprinzător posibil) este singura bază inteligibilă pentru moralitate și valori, vom vedea că *trebuie* să existe o știință a moralității, indiferent dacă vom reuși sau nu să o dezvoltăm vreodată. Și asta pentru că bunăstarea creaturilor raționale este dependentă de modul în care este alcătuit universul, în ansamblu. Dat fiind că schimbările universului fizic și ale modului în care îl percepem noi pot fi înțelese, știința ar trebui să ne permită din ce în ce mai mult să răspundem la anumite întrebări morale. De exemplu, ar fi bine să cheltuim următoarele miliarde de dolari pentru eradicarea rasișmului sau pentru eradicarea malariei? Care dintre următoarele sunt mai dăunătoare pentru relațiile noastre personale: minciunile „nevinovate” sau bârfa? Poate că astfel de întrebări par să nu aibă răspuns, în momentul de față, dar este posibil să nu rămână astfel pentru totdeauna. Pe măsură ce vom ajunge să înțelegem cum pot colabora și prospera cel mai bine ființele umane în această lume, știința ne poate ajuta să găsim o cale care să conducă departe de cele mai mari abisuri ale disperării, spre culmile fericirii, un număr cât mai mare de oameni. Bineînțeles, vor exista impedimente practice în evaluarea consecințelor anumitor acțiuni și este posibil ca trasee diferite prin viață să fie echivalente din punct de vedere moral (adică este posibil ca peisajul moral să aibă mai multe vârfuli), dar eu susțin că, în principiu, nu există obstacole în discuția noastră despre *adevărul moral*.

Cu toate acestea, după părerea mea, cei mai educați și mai necredincioși oameni (și aici sunt incluși majoritatea savanților, academicienilor și jurnaliștilor) consideră că nu există noțiunea de adevăr moral – ci doar preferințe morale, opinii morale și reacții emoționale pe care le confundăm ca reprezentând cunoașterea autentică a binelui și răului. Deși putem înțelege cum gândesc și cum se comportă ființele umane în numele „moralității”, se consideră, în general, că știința nu poate descoperi răspunsurile corecte la întrebările legate de morală.

Unii își mențin această opinie, definind „știința” în niște termeni excesiv de înguști, ca și cum ar fi sinonimă cu modelarea matematică sau cu accesul direct la date experimentale. Dar asta înseamnă să confunzi știința cu câteva dintre instrumentele sale. Știința reprezintă, pur și simplu, cea mai bună încercare a noastră de a înțelege ce se întâmplă în acest univers, și nu putem

trasa întotdeauna o graniță între ea și restul gândirii raționale. Există multe instrumente la care putem apela pentru a gândi științific – ideile despre cauză și efect, respectul față de dovezi și față de coerența logică, un amestec de curiozitate și onestitate intelectuală, înclinația de a face previziuni înșelătoare – și toate acestea trebuie puse la muncă, cu mult înainte să începi să te gândești la modele matematice sau la date specifice.

Mulți sunt confuzi și atunci când este vorba despre ce înseamnă să discuți cu „obiectivitate” științifică despre condiția umană. Așa cum spunea filozoful John Searle, există două sensuri foarte diferite ale termenilor „obiectiv” și „subiectiv”.³ Primul sens se referă la modalitatea în care știm (adică epistemologia), iar al doilea la ceea ce este de știut (adică ontologia). Atunci când spunem că raționăm sau vorbim „obiectiv”, ne referim, în general, la ideea că suntem feriți de erori evidente, că suntem deschiși la contraargumente, cunoaștem dovezile relevante și așa mai departe. Asta înseamnă că ne referim la *cum* gândim. În acest sens, nu există niciun impediment în a analiza „obiectiv” faptele *subiective* (adică legate de propria persoană).

De exemplu, este adevărat dacă spun că în acest moment am un simptom de acufenă (țiuit în urechi). Acesta reprezintă un adevăr subiectiv, referitor la mine, dar, atunci când afirm acest lucru, sunt total obiectiv: nu mint, nu exagerez pentru obținerea unui efect, nu exprim vreo preferință sau vreo înclinație personală. Pur și simplu afirm un adevăr referitor la ceea ce aud în acest moment. Am fost și la un otolog și mi-a fost confirmată pierderea asociată a auzului în urechea dreaptă. Fără îndoială, simptomul de acufenă trebuie să aibă o cauză obiectivă (la persoana a treia), care poate fi descoperită (probabil, deteriorarea melcului în urechea internă). Pur și simplu nu e nicio îndoială că pot discuta despre acufena mea, în spiritul unei obiectivități științifice și, într-adevăr, este recunoscut pe scară largă că științele minții sunt capabile să coreleze relatări la persoana întâi despre experiențe subiective, cu stări ale creierului la persoana a treia. Aceasta este singura metodă de a studia un fenomen de genul depresiei: stările fundamentale ale creierului trebuie identificate prin referință la experiența subiectivă a persoanei respective.

Cu toate acestea, mulți par să considere că, deoarece faptele morale se referă la experiența noastră (și, în consecință, sunt „subiective” din punct de vedere ontologic), toată discuția despre moralitate trebuie să fie „subiectivă” în sensul epistemologic (adică părtinitoare, personală etc.). Iar asta nu e adevărat. Sper că este clar că atunci când vorbesc despre adevăruri morale „obiective” sau despre cauze „obiective” ale bunăstării, nu neg componenta necesar *subiectivă* (adică cea care provine din experiență) a faptelor puse în discuție. În mod categoric, nu pretind că adevărurile morale există *independent* de experiența ființelor raționale – ca Forma platonice a Binelui⁴ – sau

că anumite acțiuni sunt *intrinsec* greșite.⁵ Nu spun decât că, din moment ce există fapte – fapte *reale* – care trebuie cunoscute despre modul în care creaturile raționale pot simți cea mai adâncă nefericire și cea mai ridicată bunăstare posibilă, este obiectiv adevărat să spunem că există răspunsuri corecte și greșite la întrebări morale, indiferent dacă noi putem sau nu să răspundem la întrebările respective.

În plus, așa cum am mai spus, oamenii nu reușesc, în mod constant, să facă diferența între *răspunsurile practice* și *răspunsurile de principiu* la anumite întrebări legate de natura realității. Atunci când ne referim la aplicarea științei pentru întrebări legate de bunăstarea umană, este crucial să nu pierdem din vedere această diferență. În definitiv, există nenumărate fenomene care sunt reale din punct de vedere subiectiv și pe care le putem discuta obiectiv (adică onest și rațional), dar care rămân imposibil de descris cu precizie. Să ne gândim la setul complet de „dorințe de ziua de naștere”, corespunzând fiecărei speranțe conștiente pe care oamenii și-au pus-o în gând, în timp ce suflă în lumânările de pe tort. Vom fi vreodată capabili să recuperăm aceste gânduri nerostite? Sigur că nu. Mulți dintre noi ar fi puși în mare dificultate dacă ar fi forțați să-și amintească măcar una dintre aceste dorințe de la aniversare. Asta înseamnă că dorințele respective nu au existat niciodată sau că nu putem face declarații false sau adevărate referitor la ele? Dacă eu aș spune că aceste dorințe au fost gândite în latină, având ca subiect progresele în tehnologia panourilor solare și fiind produse de activitatea a exact 10.000 de neuroni din creierul fiecărei persoane? Ar fi aceasta o afirmație stupidă? Nu, este foarte precisă și în mod sigur greșită. Dar numai un nebun ar putea crede așa ceva despre alte ființe umane. Este evident că putem face afirmații adevărate sau false referitor la subiectivitatea umană (și animală) și putem evalua deseori astfel de afirmații fără a avea acces la faptele în discuție. Este un lucru perfect rațional, științific și deseori necesar. Și totuși, mulți savanți vor spune că adevărurile morale nu există, doar pentru că anumite fapte referitoare la experiența umană nu pot fi cunoscute cu ușurință, sau este posibil să nu poată fi cunoscute niciodată. Așa cum sper să pot demonstra, această interpretare greșită a produs o confuzie fantastică referitor la relația dintre cunoștințele umane și valorile umane.

Un alt aspect care face ideea de adevăr moral dificil de discutat este acela că oamenii folosesc deseori un standard dublu atunci când se gândesc la consens: majoritatea consideră că un consens științific înseamnă că există adevăruri științifice și că o controversă științifică reprezintă doar un semn că mai trebuie muncit în direcția respectivă. Și, totuși, multe dintre aceste persoane cred că o controversă morală *dovedește* faptul că nu există noțiunea de adevăr moral, iar consensul moral nu înseamnă altceva decât că ființele

umane manifestă deseori aceleași predilecții. Este evident că acest standard dublu măsluiește jocul împotriva unui concept universal de moralitate.⁶

Cu toate acestea, problema mai importantă este aceea că adevărul nu are nimic de-a face, în principiu, cu consensul: este posibil ca o persoană să aibă dreptate și toți ceilalți să se înșele. Consensul este un ghid pentru a descoperi ce se întâmplă în lume, dar asta e tot. Existența sau absența lui nu determină în niciun mod ceea ce poate fi sau nu poate fi adevărat.⁷ Este evident că există adevăruri legate de fizică, chimie sau biologie pe care nu le cunoaștem sau pe care le interpretăm greșit. Atunci când vorbesc despre „adevărul moral”, eu spun că există și adevăruri legate de bunăstarea umană și animală, pe care este posibil să nu le cunoaștem sau să le interpretăm greșit. În ambele cazuri, știința – și gândirea rațională, în general – este instrumentul pe care-l putem utiliza pentru a descoperi aceste adevăruri.

Și aici începe adevărata controversă, pentru că mulți se opun cu tărie afirmației mele că moralitatea și valorile au legătură cu faptele legate de bunăstarea ființelor conștiente. Criticii mei par să considere că, conștiința nu are niciun loc special atunci când este vorba de valori, sau că orice stare a conștiinței are aceeași șansă de a fi apreciată ca oricare alta. Cea mai obișnuită obiecție la teza mea este o versiune a următoarei declarații:

Dar nu ai spus *de ce* bunăstarea ființelor raționale trebuie să ne intereseze. Dacă cineva vrea să tortureze toate ființele raționale până la punctul nebuniei, ce ne poate face să spunem că nu e la fel de „moral” ca tine?

Deși nu cred că există cineva care să creadă cu sinceritate că acest gen de scepticism moral este rațional, sunt destui care vor insista în această privință cu o ferocitate care trece deseori drept sinceritate.

Haideți să începem cu conștiința. Cred că putem spune, numai prin raționament, că singurul domeniu inteligibil al valorii este conștiința. Care este alternativa? Vă invit să încercați să vă gândiți la o sursă de valoare care să nu aibă nimic de-a face cu experiența (prezentă sau potențială) ființelor conștiente. Opriti-vă o clipă și gândiți-vă ce ar presupune asta: oricare ar fi alternativa respectivă, aceasta nu poate afecta existența niciunei creaturi (în această viață sau în alta). Rețineți asta și veți vedea că ceea ce ați pus de-o parte – s-ar putea spune, *prin definiție* – este cel mai puțin interesant lucru din univers.

Și atunci, cât timp ar trebui să pierdem, preocupați de o sursă de valoare atât de extraordinară? Cred că timpul pe care l-am petrecut scriind această propoziție este deja prea mult. Toate celelalte noțiuni de valoare vor

avea o anumită relație cu experiența prezentă sau potențială a ființelor conștiente. Prin urmare, afirmația mea conform căreia conștiința reprezintă baza valorilor umane și a moralității nu este un punct de pornire arbitrar.⁸

Acum, după ce am pus pe masă conștiința, următoarea mea afirmație este că conceptul de „stare de bine” cuprinde tot ceea ce putem evalua în mod inteligibil. Iar „moralitatea” – indiferent ce asociază oamenii cu acest termen – are legătură *cu adevărat* cu intențiile și comportamentele care afectează starea de bine a creaturilor conștiente.

În acest moment, concepțiile religioase legate de legea morală sunt deseori scoase în față drept contraexemple. Atunci când sunt întrebați de ce este important să urmezi legea lui Dumnezeu, mulți oameni răspund, cu chibzuință, „pentru numele ei”. Bineînțeles, este posibil să *spui* asta, dar nu pare a fi o afirmație sinceră sau coerentă. Dacă un Dumnezeu mai puternic ne va pedepsi pentru eternitate pentru că urmăm legea lui Iehova? Atunci ar mai avea sens să urmezi legea lui Iehova „pentru numele ei”? Faptul ineluctabil este că oamenii religioși sunt la fel de dornici să găsească fericirea și să evite nefericirea ca oricine altcineva. Mulți dintre ei cred că cele mai importante schimbări în experiența conștientă se produc după moarte (adică în Rai sau în Iad). Deși iudaismul este evidențiat uneori ca fiind o excepție, deoarece are tendința de a nu se concentra pe viața de după moarte, Biblia evreiască spune foarte clar că evreii vor urma legea lui Iehova *din grijă pentru consecințele negative ce ar apărea dacă nu ar urma-o*. Oamenii care nu cred în Dumnezeu sau în viața de după moarte, dar cred totuși că este important să subscrii la o tradiție religioasă, cred asta numai pentru că acest stil de viață pare să aducă o contribuție pozitivă la propria lor stare de bine sau la bunăstarea altora.⁹

În consecință, noțiunile religioase de moralitate nu reprezintă niște excepții pentru preocuparea noastră comună de a trăi bine. Orice alt efort filozofic de a descrie moralitatea prin termeni ca datorie, cinste, dreptate sau vreun alt principiu care nu este legat în mod explicit de starea de bine a ființelor conștiente, se inspiră, în final, din conceptul de bunăstare.¹⁰

Îndoielile care apar instantaneu în acest punct depind invariabil de noțiuni bizare și restrictive asupra posibilei semnificații a termenului „stare de bine”.¹¹ Eu cred că este neîndoielnic că ceea ce contează cel mai mult pentru o persoană medie – cum ar fi cinstea, dreptatea, compasiunea și o cunoaștere generală a realității terestre – va face parte integrantă din crearea de către noi a unei civilizații globale înfloritoare și, în consecință, a unei stări de mai bine a umanității.¹² Așa cum am spus, există multe moduri diferite în care indivizii și comunitățile să prospere – mai multe vârfuri pe peisajul moral – așa încât, dacă există o diversitate reală a modului în care oamenii pot reuși pe deplin în această viață, atunci o astfel de diversitate poate fi justificată și onorată, în

contextul științei. Conceptul de „bunăstare”, ca și conceptul de „sănătate”, este total deschis pentru revizuire și descoperire. Exact cât de împliniți este posibil să fim, personal sau colectiv? Care sunt condițiile – mergând de la schimbări în genom, la schimbări în sistemele economice – care vor produce o astfel de fericire? Pur și simplu, nu știm.

Dar dacă anumiți oameni insistă că „valorile” sau „moralitatea” lor nu au nimic de-a face cu starea de bine? Sau, mai realist, dacă concepția lor de bunăstare este atât de bazată pe idiosincrasie și de limitată încât să fie ostilă, în principiu, stării de bine a celorlalți? De exemplu, dacă un om ca Jeffrey Dahmer spune: „Singurele vârfuri din peisajul moral care mă interesează sunt cele care îmi permit să ucid tineri și să fac sex cu cadavrele lor”. Această posibilitate – perspectiva unor angajamente morale radical diferite – stă la baza îndoielilor multor persoane, în legătură cu adevărul moral.

Trebuie să remarcăm, din nou, dublul standard aplicat referitor la semnificația consensului: cei care nu împărtășesc obiectivele noastre științifice nu au nicio influență în discursul științific, dar, din cine știe ce motive, cei care nu împărtășesc obiectivele noastre morale ne fac să fim incapabili chiar și să vorbim despre adevărul moral. Poate că ar merita să amintim că există „oameni de știință” instruiți care sunt adepți ai creaționismului biblic, iar gândirea lor „științifică” are scopul de a interpreta datele științei, astfel încât să se potrivească cu *Facerea*. Astfel de persoane pretind că fac „știință”, bineînțeles, dar oamenii de știință adevărați sunt liberi și chiar obligați să sublinieze faptul că respectivii folosesc greșit termenul. Similar, există persoane care pretind că sunt extrem de preocupate de „moralitate” și „valori umane”, dar atunci când vedem că credințele lor produc nefericiri cutremurătoare, nimic nu trebuie să ne oprească să spunem că și ei utilizează greșit termenul de „moralitate” sau că valorile lor sunt distorsionate. Cum ne-am autoconvins că toate punctele de vedere trebuie să aibă aceeași importanță în privința celor mai însemnate întrebări referitoare la viața umană?

Să luăm Biserica Catolică: o organizație care se promovează singură ca fiind cea mai mare forță în serviciul binelui și unicul apărător adevărat împotriva răului din univers. Chiar și printre non-catolici, doctrinele ei sunt asociate în mare măsură cu conceptele de „moralitate” și „valori umane”. Cu toate acestea, Vaticanul este o organizație care excomunică femeile care încearcă să devină preoți,¹³ dar nu excomunică preoții de sex masculin care violează copiii.¹⁴ Excomunică doctorii care fac avorturi ca să salveze viața unei mame – chiar dacă mama este o *fetiță de nouă ani, violată de tatăl vitreg și însărcinată cu gemeni*¹⁵ – dar nu excomunică nici măcar un membru al celui de-al Treilea Reich pentru comiterea unui genocid. Chiar suntem obligați să considerăm o astfel de inversiune diabolică a priorităților ca fiind un cadru